

Д. В. Іщук

аспірант кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАСТАВИ

Проблематика правової природи застави впродовж тривалого часу викликає дискусії серед науковців. Доктринальне протистояння наукової думки вибудовується на трьох концепціях, а саме: зобов'язально-правової, речово-правової і змішаної (подвійної) правової природи застави. Практичне значення вирішення цього питання дозволить однозначно визначити норми якого (речового чи зобов'язального) права можна буде застосовувати до застави лише у випадках, прямо передбачених законом. Тому у цивілістиці питання правової природи застави без сумніву потребує всебічного висвітлення і напрацювання єдиного підходу.

Правовому регулюванню застави в чинному Цивільному кодексі України (надалі — ЦК України) присвячені статті 572–595, які розміщені у книзі п'ятій «Зобов'язальне право» [10]. Окрім ЦК України, відносини застави регулюються й законами України «Про заставу» [5], «Про іпотеку» [6] та низкою інших спеціальних законів. Чинний ЦК України визначає заставу як один із способів забезпечення виконання зобов'язань і, відповідно, закріплює на законодавчому рівні підхід щодо застави як інституту зобов'язального, а не речового права. У книзі третьій чинного ЦК України про заставу як вид речового права не йдеться, а в доктрині права поширено розуміння застави як речового способу забезпечення виконання зобов'язання [4, с. 145].

Коментуючи положення ст. 545 ЦК України «Види забезпечення виконання зобов'язання» до яких у ЦК України, як зазначалося вище, віднесено й заставу, С. І. Шимон наголошує на їх зобов'язальній природі, зазначаючи, що «забезпечення зобов'язання по суті створює нове зобов'язання (забезпечувальне), яке є акцесорним (додатковим), завжди виникає у зв'язку

з основним зобов'язанням та залежить від волі останнього» [3, с. 44]. Внаслідок акцесорного характеру застави договір застави матиме юридичне значення тільки у разі коли існуватиме юридична сила зобов'язання, яке цим договором забезпечується [11, с. 99]. Зазначеним обґрунтовується несамотійний характер права застави, адже застава виконує забезпечувальну до основного зобов'язання функцію, що «не характерно для класичних речових прав» [2, с. 950]. Наведені аргументи покладені в основу концепції зобов'язально-правової природи застави. Ще одним аргументом на користь зобов'язально-правової природи застави, на думку її прихильників, є те, що предметом застави можуть бути майнові права на річ, право власності на яку виникне в майбутньому [7, с. 300], а речові права виникають виключно щодо речі, яка існує.

Загальноновизнано, що зобов'язальне право пов'язано з поведінкою зобов'язаної особи, тобто обов'язком боржника вчинити на користь кредитора певну дію або утриматися від неї. Речове право, у свою чергу, завжди характеризується пануванням над об'єктом [8, с. 114–115]. З аналізу положень ч. 1 ст. 572 ЦК України випливає, що заставодержатель у разі невиконання або неналежного виконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, яке було забезпечено заставою, отримує можливість задовольнити свої вимоги за рахунок заставленого майна, шляхом звернення на нього стягнення переважно перед іншими кредиторами цього боржника. Тобто, застава виступає для боржника речовим обтяженням, яке надає право кредитору задовольнити свої майнові вимоги саме за рахунок предмета застави і, у разі невиконання боржником основного зобов'язання, «доля» предмету застави визначається кредитором, який самотійно, без погодження із заставодавцем, впливає на річ, наприклад, здійснюючи звернення стягнення на заставлену річ. Тобто, предмет застави перебуває у сфері панування кредитора, що свідчить про речову природу права застави.

В силу застави між сторонами договору застави виникають відносні правовідносини, які є «внутрішніми» і зобов'язальними, а також абсолютні правовідносини між заставодавцем і третіми особами, які є «зовнішніми» і речовими. За своєю

сутністю, зазначає Р. А. Майданик, в заставодержателя виникає безпосереднє і самостійне (від власника) право на чужу річ у вигляді мінової вартості на предмет застави. Тому застава має розглядатися як речовий спосіб забезпечення зобов'язання боржника шляхом встановлення відносного правового зв'язку з кредитором і безпосереднього правового зв'язку заставодержателя щодо речі, обтяженої заставою [2, с. 954].

На думку Г. Г. Харченка, з чим слід погодитись, якщо пристати на широку концепцію правової природи речових прав, коли їх перелік не обмежується за об'єктом панування, яким може виступати лише тілесна річ, а головними рисами речових прав визнається їх майновий характер та можливість здійснення самостійного та самодостатнього правового панування особи над річчю, тоді цей перелік буде більший, ніж той, що зазначений у книзі третій ЦК. У такому разі до речових прав можна віднести й інші речові права, які прямо хоча і не визначені в цивільному законодавстві як речові, проте такими є за їх правовою природою. До таких прав, на думку науковця, можна віднести й заставу [8, с. 125]. Наведене дає підстави підтримати наукову позицію тих учених, які обґрунтовують речово-правову природу застави.

Прихильники концепції змішаної правової природи заставних прав обґрунтовують її поєднанням ознак речового і зобов'язального права. Так, В. Ю. Дмитренко, дослідивши на дисертаційному рівні проблематику виконання іпотечного зобов'язання за цивільним законодавством України прийшов до висновку, що змішана правова природа іпотеки поєднує речові і зобов'язальні правовідносини та надає іпотекодержателю іпотечне право, яке за своєю природою є як речовим, так і зобов'язальним. Водночас науковець вважає, що в системі цивільного права іпотека є інститутом зобов'язального права [1, с. 11–12]. Концепцію подвійності правової природи інституту іпотеки земельної ділянки, як різновиду застави, підтримує й І. М. Цвігун, яка вказує, що зобов'язальний характер іпотеки ґрунтується на існуючому між іпотекодавцем та іпотекодержателем праві вимоги кредитора до боржника і підтверджується тими функціями, які вона виконує, а саме забезпечувальна,

стимулююча, організуюча щодо виконання зобов'язання, забезпеченого іпотекою. Речовий характер іпотеки обґрунтовується наявністю правового зв'язку, внаслідок якого іпотекодержатель має правові підстави отримати майнове задоволення шляхом реалізації майна, якщо боржник не виконає або неналежно виконає своє зобов'язання [9, с. 7–8]. Викладене дозволяє нам стверджувати, що концепція змішаної (подвійної) правової природи заставних прав розглядається як своєрідний компроміс вирішення дискусії про речово-правовий чи зобов'язально-правовий характер застави.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що сьогодні в доктрині цивільного права сформовані усі передумови щодо перегляду концепції легального підходу до правової природи застави як інституту зобов'язального права і визнання права застави речовим правом, що має бути відображено в оновленому ЦК України.

Література

1. Дмитренко В. Ю. Виконання іпотечного зобов'язання за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2018. 20 с.
2. Майданик Р. А. Речове право: підручник. К.: Алерта, 2019. 1102 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. 5-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. Т. II. 1120 с.
4. Пучковська І. Й. Про особисті та речові види забезпечення виконання зобов'язання. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова (Харків, 19 лютого 2016). Х.: Право, 2016. С. 144–147.
5. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2654-ХІІ. Дата оновлення: 24.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
6. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 року № 898-IV. Дата оновлення: 15.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
7. Тищенко Н. М. Правова природа застави майнових прав. *Наукові праці МАУП*, 2008. Вип. 1(17). С. 297–301. URL: <https://journals.mau.com.ua/index.php/law/article/view/3931/4267>

8. Харченко Г. Г. Речові права: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2015. 432 с.
9. Цвігун І. М. Цивільно-правове регулювання іпотеки земельної ділянки. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Тернопіль, 2019. 20 с.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 09.04.2025. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
11. Цивільне право України: підручник. Частина 2. Особлива / за редакцією Р. Б. Шишки. Київ: Ліра-К, 2018. 996 с.

Є. М. Корнеєва

старший викладач
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА КОРИСТЬ ІНТЕРЕСАМ СУСПІЛЬСТВА

Однією з першочергових завдань для правової держави є забезпечення збереження балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні та захисті права приватної власності. Стаття 41 Конституції України [1] закріплює підстави для примусового відчуження об'єктів права приватної власності, серед інших підстав відзначаючи «мотиви суспільної необхідності», що повністю відповідають змісту європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод [2].

Конституційний принцип неприпустимості довільного позбавлення права власності закріплюється у нормах Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [3]. Так, ст. ст. 346, 350, 351 ЦК України передбачається можливість примусового відчуження земельних ділянок, що перебувають у приватній власності, а також інших об'єктів нерухомого майна, розміщених на них, за мотивами суспільної необхідності на умовах та у порядку, передбачених законом.